

ХРОНІКА

17—18 травня 2018 р. в Інституті литовської мови у Вільнюсі відбулася міжнародна наукова конференція «Соціокультурна роль словників: концептуальність, візуальність, зміна традиції», яка об'єднала лексикографів Білорусі, Латвії, Литви, Польщі, Росії, України, Чехії.

Пленарне засідання відкрила директор Інституту литовської мови І. Забарскайте доповіддю «Використання старих і нових лексичних ресурсів у семантичній сітці: нові можливості», в якій наголосила на значенні словників у XXI ст. Комп'ютерні технології та інтернет змінили мислення (з'явився 3D-вимір), а це в свою чергу змінило засоби і способи комунікації. У зв'язку з цим з'являються нові можливості: комп'ютерні технології дозволяють створювати мовні інфраструктури, багатфункціональні мультимедійні словники; збагатити класичні словники складними системами пошуку, новою додатковою інформацією, засобами аналізу. Сьогодні словники входять у поле створення глобальних баз даних і штучного інтелекту, а також мають виняткове значення для технологій автоматичного перекладу; виникає науковий дискурс, присвячений словниковій індустрії і модулям словникового бізнесу. Інститут литовської мови, зазначила доповідачка, розпочав роботу над проектом, присвяченим розвитку інфраструктури, в якому класичні словники будуть пристосовані до сучасних потреб. Основне завдання проекту — модернізувати інформаційну систему литовської мови шляхом інтеграції в неї нових репрезентативних ресурсів і створення лексико-семантичної мережі литовської мови. Наприклад, розроблено послугу «віртуальний зміст», яка через зіставлення даних класичних словників і нових технологій дозволить надавати вичерпну інформацію про поняття, зміни в їх значенні та вживанні в медицині, фінансах, інформаційних технологіях. Користувач отримає також відповідники до цих понять в інших

мовах. Поняття будуть візуалізовані, а послуга дозволить виявляти потенційно нові поняття.

І. Лемешкін (Прага) виголосив доповідь «Середньовічна балтійська лексикографія на службі ганзейських купців», у якій зіставив дві пам'ятки пруської мови — Ельбінгський словник і прусько-німецький словник С. Грунау, відомий за списками «Прусської хроніки» (до 1529 р.). Аналіз останньої рукописної пам'ятки, зазначив дослідник, дозволив зробити висновок про те, що для його укладання було використано не Ельбінгський словник, а більш раннє лексикографічне джерело, яке у другій половині XIII ст. (після входження Ельбінга в політичний та економічний Ганзейський союз торгових міст північно-західної Європи) з метою навчання і вдалого ведення торговельної діяльності уклали молоді купецькі сини (*sprakelerere*). Реконструкція розмовника здійснена за допомогою вертикального прочитання розташованих поряд словникових статей, які в записках на пергаменті мали бути подані лінійно. Аналіз Ельбінгського словника свідчить про відсутність у корпусі давньо-прусської мови прусько-німецького купецького соціолекту.

Особливо зацікавила учасників конференції доповідь С. Мизникова (Санкт-Петербург) «Реєстри академічних словників російської мови: традиції та новації», оскільки в ній йшлося про методику відбору та включення слів у академічні словники. Наголошено, що укладачі не мають ставити за мету фіксацію кожного нового слова в академічному словнику, оскільки для цього існують інші типи словників. Академічний словник покликаний описувати слова, які вже пройшли певний етап соціалізації та стали досить поширеними. Новий «Большой академический словарь русского языка» (1—24 тт., видання продовжується), наголосив доповідач, охоплює більш тривалий хронологічний період, ніж усі попередні академічні словники, і саме тому є унікальною скарбницею

російської лексики XIX—XX ст. Він містить одиниці не тільки літературної мови, але й широкі пласти сучасної побутово-розмовної, діалектної та спеціальної лексики, а також велику кількість нових слів, які закріпилися в узусі.

Робота конференції продовжилася на трьох секційних засіданнях. На першій секції виступила О. Лаптьонок (Мінськ) із доповіддю «Відображення системних зв'язків слів у академічному тлумачному словнику білоруської мови». Як зазначила доповідачка, системні зв'язки лексики у словнику опосередковано відбиваються в дефініції (меронімії, енантіосемії, гіпергіпонімічних відношеннях і частково синонімії). При цьому ці зв'язки здійснюються через спеціальні позначки й систему відсилань (на прикладі омонімії та синонімії). Дослідниця розглядає теоретичні та практичні проблеми, що виникають за такого підходу, і пропонує способи їх розв'язання. З цією метою вона наводить дані про ступінь представленості системних семантичних зв'язків слів у тлумачних словниках як близькоспоріднених мов (українська, російська), так і неспоріднених (англійська, французька). Результати отриманого дослідження будуть використані при створенні нового тлумачного словника білоруської мови, запланованого Центром досліджень білоруської культури, мови і літератури в Інституті мовознавства ім. Якуба Коласа НАН Білорусі. Паралельно з паперовою буде розроблено електронну версію словника.

У доповіді Я. Капранова (Київ) «Словникова версія діхронічної інтерпретації ностратичного етимона *mar-a “tree, wood” на матеріалі “A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics: With Special Reference to Indo-European” у 3-х томах (Allan R. Bomhard)» подано широкий огляд різних думок щодо етимологічних джерел, зокрема ностратичних словників, у яких зроблено спробу обґрунтування спорідненості між деякими великими мовними сім'ями: алтайською, афроазійською, дравідійською, індоевропейською, картвельською, уральською. Аналіз словникової статті з ностратичним етимологічним *mar-a «tree, wood» в «A Comprehensive Introduction

to Nostratic Comparative Linguistics...», вважає доповідач, дозволяє 1) говорити про їх традиційність: словникові примітки, організація генетичного матеріалу за гніздовим принципом; 2) проаналізувати генетичний матеріал з метою встановлення подібних морфем на рівні фонології, морфології та семантики; 3) встановити різні ступені спорідненості мов не тільки з метою обґрунтування їх взаємозв'язку, а й для реконструкції проміжних прамовних етимонів (наприклад, усередині уральської мовної сім'ї — прафіно-угорський етимон); 4) визначити основні методи дослідження для фіксації закономірностей (наприклад, фонологічних — на рівні конкретної мовної сім'ї) встановлення ностратичного етимона, а також для демонстрації шляхів його методологічного пошуку конкретним дослідником; 5) систематизувати принципові методологічні критерії, характерні для цього лексикографічного джерела, що дозволяють інтерпретувати запропонований етимон як прамовний засіб для конструювання статті в ностратичному словнику.

З. Пахолок (Луцьк), І. Корольов (Київ) та А. Грітенене (Вільнюс) спільну доповідь «Проект першого литовсько-українського словника» присвятили проблемі перекладних двомовних словників, оскільки, незважаючи на давню історію контактів литовської й української народів, таких словників не існує. Надруковано лише розмовник у двох книгах: «З України до Литви : Українсько-литовський розмовник» (2004) і «Lietuvių-ukrainiečių pokalbių knygelė : Литовсько-український розмовник» (2006). Проте накопичений теоретичний і практичний матеріал у галузі литuanістичної та української лексикографії є передумовою для створення першого перекладного двомовного словника. Мета такого словника — дати відомості про зіставлення лексичної бази литовської та української мов, сприяти підготовці висококваліфікованих кадрів у Литві та Україні зі знанням державних мов, розширити уявлення про спільну лексику двох неблизькоспоріднених мов.

У доповіді В. Сакалаускене (Вільнюс) і З. Саваневської-Мохо-

вої (Варшава) «Двомовні словники Антанаса Юшки з погляду XXI століття» аналізувалася лексикографічна спадщина вченого, яка раніше вже оцінювалася з лінгвістичної точки зору, проте не аналізувалася з метою вивчення етнолінгвістичних і соціолінгвістичних процесів, культурних зв'язків литовського і польського народів. Лексикографічні тексти А. Юшки є важливою частиною культурної спадщини Литви, оскільки в них порівнюється литовський матеріал з двома або кількома мовами. Метою співпраці вчених Литви та Польщі є пошуки спільного й відмінного в корпусі цих словників, характеристика ментальних уявлень литовців і поляків, представлених у словниковій спадщині А. Юшки.

У доповіді Д. Свідярскене «Про можливість наукової інтерпретації матеріалу в “Словнику топонімів Литви”» розглядалися дослідницькі приклади підготовленого до друку третього тому «Словника топонімів Литви» і робочий матеріал четвертого тому (перший том вийшов 2008 р., другий — 2014 р.). У результаті аналізу вдалося відкорегувати етимолого-словотвірний методичний підхід. Процес топонімічної номінації, номінативне значення, умотивованість топонімів показують, що в них закладена різноманітна інформація. Топоніми є частиною соціального устрою і відображенням ставлення індивіда до названого об'єкта. Як показують новітні регіональні дослідження з литовської топономастики, соціальна інформація, що міститься у власному імені, найчастіше є імпліцитною. Для її виявлення потрібно конкретизувати значення топоніма у мовленні, провести аналіз ситуації його вживання, а також звернути увагу на мовну свідомість носіїв мови при польовому збиранні матеріалу. Результати додаткового комплексного підходу в майбутньому словнику повинні бути представлені у вигляді скорочень або ж описовим способом, що дозволить виділити багатозначні лексичні мотиватори в литовському топоніміконі та підвищити значущість «Словника топонімів Литви».

Робота другої секції розпочалася з виступу І. Мігли (Рига) «Принципи формулювання дефініції у тлумачних

словниках латиської мови», у якому висвітлено важливе й досі не вирішене питання опису лексичного значення. Оскільки жодна лінгвістична теорія не запропонувала конкретного методу, головну увагу в доповіді було приділено визначенням у трьох тлумачних словниках латиської мови — різних за розміром, цільовою аудиторією та часом укладання. У всіх цих словниках використовується переважно описовий принцип тлумачення слова. Семантика слова розкривається із зазначенням явищ, умов, з якими пов'язане відповідне слово. На вибір слів, пояснень і прикладів, наголосила доповідачка, неминуче впливають ідеологія, відповідні соціально-політичні або економічні умови.

А. Розе (Рига) у доповіді «Неологізми в “Словнику сучасної латиської мови”»: зміна традицій і актуальні проблеми» висвітлила важливі питання, з якими стикалися укладачі електронного «Словника сучасної латиської мови» (2003—2013). Виявлені недоліки були враховані й виправлені при перевиданні словника у 2014 р. Автор доповіді порівняла «Словник сучасної латиської мови» з іншими тлумачними словниками латиської мови та показала його унікальність, адже він уміщує в собі елементи словника іноземних слів, етимологічного та енциклопедичного словників.

Ю. Паєдене представила доповідь «Мозаїка ідентичності мешканців Жемайтії на прикладі словника кретінгських говорів (Kretingos tarmės žodynas)», у якій зазначила, що в литовському фольклорі жителів Жемайтії називають по-різному: і мовчазними, і впертими, і нерозторопними, і неввічливими. Проте саме мова характеризує людину, як і що вона говорить про себе та інших, хоча сама не помічає цього. Своєрідність висловлювання стає особливо помітною в живій мові. Велику кількість таких мовних перлин відображено Ю. Александравічюсом у словнику кретінгських говорів (2011). На матеріалі цього словника доповідачка прагнула показати, яким чином у мові жителів Жемайтії відбивається оцінка самих себе, як ця оцінка змінюється залежно від періоду життя,

як оцінюються люди і простір, у якому вони живуть.

Л. Вайчюліте-Семенене присвятила доповідь «Ідентичність людини в публіцистиці на матеріалі “Корпусу сучасної литовської мови”» розгляду різних зв'язків індивіда з самим собою та іншими людьми. Відправною точкою дослідження слугував аналіз слововживань прикметника *tapatus*, -i (ідентичний, -i) та його похідних у публіцистичних текстах, зафіксованих «Корпусом сучасної литовської мови» («*Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*»).

В. Чижик-Прокашева у доповіді «Укорінення поняття *sąjūdis* в литовській мові» визначила похідні слова і словоформи від основи *sąjūdis* (пух), що вживаються в сучасній литовській мові. Встановлено, що з'явилося 28 нових слів із похідною основою *sąjūdis*: 14 іменників, 12 прикметників, 1 дієслово та 1 прикметник. Вони утворені чотирма способами: суфіксальним, префіксальним, флективним і шляхом основоскладання. Ілюстративний матеріал дослідження (441 речення) взято з корпусу литовської мови, створеного в Центрі комп'ютерної лінгвістики Університету Вітовта Великого в Каунасі, а також із пошукової системи Google.

У доповіді А. Грітенене «Литовські партизани у публіцистичному дискурсі» розглянуто поняття «литовський партизан», яке сформувалося в конкретних просторово-часових умовах організованого патріотично налаштованими литовцями руху опору Радянській владі у 1944—1953 рр. На підставі аналізу матеріалів «Корпусу сучасної литовської мови» виділено найтипівіші й факультативні ознаки цього концепту. Проаналізовано, як поняття «литовський партизан» сприймається в мовній свідомості зараз і як на сприйняття впливає історичний, політичний та ідеологічний контекст.

На третій секції І. Сметонене у доповіді «Словникова і когнітивна дефініція: спільне та відмінне» довела, що когнітивна дефініція відмінна від словникової за кількома параметрами. Так, словникова дефініція оперує елементами наукових знань, її мета — максимально точно відображення об'єктивної дійсності, тоді як когнітивне визначен-

ня спирається не тільки на науковий, але головним чином — на повсякденний суб'єктивний досвід мовця. При описі того чи іншого денотата спочатку виділяється його основний смисловий компонент, а потім, залежно від родового поняття, виділяються його диференційні ознаки. Особливо важливим при цьому, наголосила доповідачка, є те, що виділення основного компонента значення — це вільний вибір інтерпретатора, а характер диференційних ознак і їх пояснення залежать від обраного головного значення. У свою чергу когнітивна дефініція в своїй структурі має відобразити такі внутрішні зв'язки елементів дійсності, які визначені колективною мовною свідомістю суспільства.

М. Сметона у доповіді «Тлумачення в словниках синонімів і антонімів у світлі концептного аналізу» звернув увагу на те, що, вивчаючи словники, можна реконструювати словниковий образ світу. Цей образ, почасти застиглий, залежить безпосередньо від типу словника й методики його створення. Так, для «Словника литовської мови» («*Lietuvių kalbos žodynas*») характерна велика кількість історичного й діалектного матеріалу. У словниках синонімів і антонімів виокремлюють семантичну доміанту слова і на її основі будують опозиції значення досліджуваних слів або подають їх семантичні паралелі. Наприклад, слова *dīm* (*namai*) — *svīt* (*pasaulis*) містять сему 'дім' як приватного і безпечного простору, а синоніми *dīm* (*namai*) — *gnīzdo* (*lizdas*) підкреслюють значення дому як місця, куди постійно повертаються.

Автори доповіді «Принципи створення й основні етапи словника сполучуваності литовської мови» Л. Вілкайте-Лоздене (Вільнюс), Е. Рімкуте, А. Белінскене та Й. Ковалевскайте (Каунас) повідомили про підготовку словника колокації сучасної литовської мови, який відбиватиме особливості публіцистичного стилю. До електронного словника ввійдуть автоматично вибрані з матеріалів інтернет-порталу Delfi.lt за 2014—2016 рр. лексичні колокації, що складаються мінімум з двох осмислених слів. У доповіді були представлені використані методи автоматичного визначення колокацій та детально об-

говорено концепцію словника. У базу даних відібрано 100 найчастотніших, використаних у колокаціях, іменників (наприклад, *рік, робота, місце, людина, вивчення*). Кожний іменник входить до складу приблизно 250 стійких словосполучень, частотність яких нараховує від кількох тисяч до одиничних уживань. Планується вмістити в словнику близько 3 тис. колокацій. Для користувачів доступним буде не лише словник, а й уся база даних.

У доповіді «Поняття *gėlė* (квітка) в тлумачних словниках литовської, латиської, російської та англійської мов» Д. Люткявічене і А. Гайдене визначили особливості тлумачення поняття «*gėlė*» (квітка) у чотирьох мовах і сформулювали відповідне визначення слова *gėlė* для «Словника літературної литовської мови» («*Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*»). Дослідження показало, що литовські тлумачні словники виділяють тільки одне значення для *gėlė* — «рослина»; у словниках латиської, російської та англійської мов виділяється більше значень, основні з яких — «рослина», «орган розмноження рослини», «стебло з квітучою частиною». У «Словнику літературної литовської мови», зазначають автори доповіді, необхідно виділяти як мінімум три значення поняття «*gėlė*», дати детальніше тлумачення цього слова, як це роблять у тлумачних словниках інших мов, а також дослідити вживання його в «Корпусі сучасної литовської мови» та живому мовленні.

У доповіді Д. Мурмулайтіте «Поняття “лексикографія” в словниках» було зроблено спробу встановити, чи є лексикографія наукою, якщо спиратися на тлумачення цього слова в тлумачних та енциклопедичних словниках.

У результаті аналізу з'ясувалося, що хоча лексикографію у словниках рідко безпосередньо називають наукою, її дослідний аспект природно впливає з безлічі інших семантичних і контекстуальних параметрів: виділення теоретичної і практичної частин лексикографії, називання словникових досліджень академічними тощо.

Дві стендові доповіді представили білоруські науковці. В. Голубєва (Мінськ) у доповіді «Лексикографічна фіксація прислівників і авторська обмовотворчість» порушила питання обмеженої фіксації прислівників у більшості тлумачних словників російської, білоруської та української мов. Доповідачка наголосила, що, зважаючи на неповну лексикографічну фіксацію цього розряду слів, носії мови нерідко важко визначити наявність прислівникової лексики в мовній системі, а також розмежувати узуальні й оказіональні прислівники. Т. Помазенко (Мінськ) у доповіді «Лексикографічна діяльність Олександра Ружанцова» детально описала структурно-змістові особливості двомовного литовсько-білоруського словника військових термінів «Команды і назовы ў беларускіх аддзелах Літоўскага войска» О. Ружанцова (1921), який не був опублікований і зберігається в Бібліотеці Академії наук Литви ім. Врублевських (Вільнюс). Дослідниця виділила й детально схарактеризувала основні тематичні групи військової лексики, визначила способи лексикографічної обробки понять, наголосила на науково-лінгвістичній цінності словника і його ролі у зміцненні литовсько-білоруських мовних контактів.

Завдяки меценату А. Шакинису відбулася екскурсія учасників конференції в столицю Жемайтії місто Тельшай.

3. ПАХОЛОК

(Луцьк)